

א.א. דרויאנוב – היסטוריון תל-אביב

ג. קרסל

סופר מתרגם ועורך

בשער "ספר תל-אביב", שיצא בעריכת א.א. דרויאנוב בתרצ"ו, נאמר: "כרך ראשון". אולם היה זה כרך ראשון ואחרון וגם כרך זה כולל את ההיסטוריה של תל-אביב אך עד תום מלחמת העולם הראשונה. שני פרקים כאן הם משל ש. בן-ציון. אולם אלא נערכו וגם שוכתבו מחדש, במידה שיש לראות ספר זה כספרו המקורי של דרויאנוב. לא היה דרויאנוב, מה שקוראים: "היסטוריון מקצועי", אלא היסטוריון מהסוג הנדיר ביותר. היה בו פן אחד, שווה להיסטוריונים מקצועיים: בקיאות במקורות הנושא מזה וביקורת המקורות מזה. ולפי שהנושא בו עסק היה מבחינת הזמן קרוב לכתיבה עליו, היו עדיין בחיים האישים, שעשו היסטוריה זו ומהם קיבל ידיעות בעל פה וכן חומר ארכיוני. אולם היה בדרויאנוב גם פן אחד, שאינו מצוי ביותר אצל היסטוריונים: כושר-כתיבה, שמכוחו יצאה הרצאת דברים נאה ומלבבת, ככל שסופר יכול להציג מתחת ידיו. הקורא עתה ספר זה אינו יכול לא להגדיר ספר זה שלא בא כבושם הזה בספרות ההיסטוריוגרפית עד אותם ימים וגם בימים שלאחריהם. הוא בולט ברמתו המדעית ונוסח הרצאתו הרחק הרחק מעל כל הספרים בסוג זה.

עבר דרויאנוב דרך ארוכה ביותר בפעלו הספרותי עד שהגיע לספרו זד קדם כל היה עורך ומתרגם והוא גם אמר לא פעם, שכל הרוצה באימוני סגנון ילך לתרגום; והוא הדין בעריכה. אולם בדרויאנוב הלכו צמודים יחד: עריכה, תרגום וכתיבה במשך עשרות בשנים ובסוגים שונים: פובליציסטיקה, כתבות (בעיקר מהארץ מהשנים ששב בה בימי העליה השנייה) כתיבה היסטוריוגרפית ועריכת תעודות היסטוריות. אם נסיף עוד תחום חקר הפולקלור הרי לפנינו סופר שהתנסה כמעט בכל הצורות האפשריות, שהכשירוהו למונוגרפיה זו על תל-אביב. דיינו אם נעיין במונוגרפיה שלו על פינסק, שבה הראה כוחו הגדול בתיאור של תקופה בתולדות ישראל וציור דיוקנו של איש על רקע התקופה, בכדי להעמיד את דרויאנוב ככותל המזרח של ההיסטוריוגרפיה היהודית בעת החדשה. כל אלה התכונות בולטות בחיבורו זה, האחרון בתחום ההיסטורי, שהוציא מתחת ידיו. הוא הלך לעולמו מקץ שנתיים לאחר הופעת הספר, והאישי, התופס מקום כה נכבד בספר זה, מאיר דיזנגוף הלך לעולמו מקץ כמה חדשים להופעת הספר.

מן המפורסמות ייחודו הסגנוני של דרויאנוב. ואם הוא "לבוש" על הרצאה היסטורית הרי שלפנינו ספר יחיד וראשון במינו על העיר העברית הראשונה, כלומר מיוזו ארעי ואולי לא כה ארעי, שכן ראייה תל-אביב, שפתחה תקופה, לספר, הבולט ואף העתיז לבלוט במיווג התכונות הנזכרות של דרויאנוב. תחילה בא היאוש בשל חוסר מקורות וכמנט שרפו ידיו. אולם, כך הוא אומר בהקדמתו, "אבל להסתלק מן העבודה לא נתנני לבי; יקה גם לי עירנו, אף כי רק מתושביה-אזרחיה אני, ולא מבוניה –". אולם כבר בהקדמה, שמתבעה חייבת להיות "עניינית", כלומר "יבשה", בולט דרויאנוב ההיסטוריון, שהנחש קרוב ביותר ללבו ולא בכדי הוא מביאו לא אחת לידי התפעמות – ומי כדרויאנוב יכול לבטא בסגנונו התפעמות זו בלי "לצאת מגדודי?". וכך הוא אומר: "בפרקי אחוזת-בית ותל-אביב הרכיבי בפרטים.

תל-אביב היא העיר הראשונה, שבנינו אחרי דוח-דורות של גלות, וחשובים נראו לי הפרטים, כיצד התחלנו שוב מאמנים דינו בבנין עיר. אמרתי: מוטב שיימצאו בפרקיי פרטים שייראו למי שהוא מיותרים, משל'א ימצאו בהם פרטים, שיכלו להיראות למי שהוא נחוצים".

ניכר דרויאנוב כבר בריש-הדברים ובפתח הספר ואין לנו אלא להביא ריש-דבר זה במלואו:

תל-אביב ויפו – שתי ערים שכנות, סמוכות זו לזו עד בלי שום חציצת-שטח ביניהן. הראשונה עיר עלומית, בת עשרים וחמש, השניה – עיר קדומים, בת אלפים; הראשונה – כולה יצירה של ישראל, השב לארצו ולמולדתו, השניה – אף בה, מלפני דורות אין מספר ועד היום, יד ושם לישראל, שלא הניח מעולם ידו ושמו מארצו ומולדתו –.

וכך כל הספר וכך פותח הפרק הראשון המוקדש ליפו מימי קדם ועד חורבן הבית, פרק שנכתב בידי ש. בן-ציון. אולם ידו של דרויאנוב ניכרת בתוכו ובצורה גם יחד, שתי חטיבות המתמזגות בהרצאתו של דרויאנוב לשלימות מופלאה אחת. כך כשמספר הוא על המלחמות בימי קדם על יפו, נאמר: "אמנם, כדאית היתה יפו כי ילחמו עליה ובגללה, ומשום כך רבות היו חליפותיה ותמורותיה" (עמ' 4). וכך נמשכת ההיסטוריה של יפו לפי כל המקורות ויחד עם כך מהלכת ידו של דרויאנוב, המתאמת את האירועים עם ההרצאה הקולחת לה בשטף. לפנינו דגם לצורה בה משולב תיעוד היסטורי בהרצאה שוטפת, לעתים סיפורית-בלטריסטית, לפנינו בזעיר אנפין קורות הישוב היהודי בארץ וביחוד בזמן החדש ובעיקר מוצגת ראשיתה של יפו היהודית ממתי מעט לכלל גדול במשך הימים והשנים. כחוט שני עובר כאן המאבק של הישוב העברי בכלל והישוב הזעיר ביפו בפרט עם המימשל העתומאני-תורכי. כאן דרך מאבק רצוף. מאז נתקעה היתד לישוב המחודש בארצנו נבחן מאמץ הישוב הצעיר לקיים את עצמו ואף להביא גלים חדשים של עולם מתיישבים לכפר ולעיר. דרויאנוב נדרש לא פעם לאמצעים דרמטיים להחיות הסיפור ההיסטורי של העיר הראשונה דומה שהספור בהיסטוריון אינו חסר דרמטיות. כך למשל ביקורו של הרצל בארץ ויחס הישוב להרצל.

אישים, מפעלים וארועים היסטוריים

מן המפורסמות "הרומן" של תנועת חיבת ציון להרצל, שאחד-העם היה מייצגו הנאמן של "רומן" זה. חששה תנועת חיבת ציון מהרצל, פן יבולע לה להתיישבות הצעירה, שהיתה עם הופעתו בת חמש עשרה שנה בסך הכל. בא הרצל ליפו דומה שלא נתרשם ביותר מעיר זו. "ברם, מוסיף דרויאנוב, לא ירבו הימים ויפו תסגל לה יחס אחר למפעלו של הרצל ומערי ארץ-ישראל תהיה היא הראשונה, אשר בה יישמע קולה המלא של הציונות" – והכוונה כמובן לתל-אביב ולגימנסיה הרצליה. אגב אורחא מוארות פרשיות בתולדות הישוב היהודי בארץ, שחבל ביותר שחוקרי ימינו לא נדרשו להארות אלה של דרויאנוב, הפוזרות בשפע בספרנו זה.

דרואנוב מדבר בכאב על פרשה עגומה זו בתולדות הישוב החדש, הלא היא פרשת האוגנדיזם, שנפתסו לה אליעזר בן-יהודה ואחריו נגררו לא מעטים מחלוצי המושבות הראשונות הוא מדבר בחריפות יתירה על תופעה זו וכאילו מתוך יגון לשמחה הוא מגיע לפרשה אחרת, הלא היא העליה השניה, שצעיריה החלו להגיע לארץ בימי הפולמוס החריף

סביב אוגנדה ובימים שבתוך הארץ החלו להישמע דברי זלול וגנאי על ארץ ישראל, שבה שוקעו זיעתם ודמם של ראשונים אלה – והם שדיברו עתה קצה בישוב לטובת החלום באספמיה, ששמו: אוגנדה.

מ"אחוזת בית" לתל-אביב

הרבה נכתב על העליה השנייה (בעקבי ב. כצלסון הוא קורא לה עליה שלישית – ואין כאן המקום להאריך בזה). אולם דרויאנוב ממצה בפסוקים מעטים טבעה וטיבה של עליה זו: "התעורה (ההתעוררות) נלדה תחילה בלב יחידים, ומהם קיבלה לבסוף גם רבים. כך טבעה של כל מצוות השעה, שהיא ניתנת ראשונה בלבם של מעטים בלבד, והרבים, כשהם מקבלים אותה אחר-כך, מבקשים גם הם לראות את עצמם ראשונים –". וכך נמשך המהלך על אנשי העליה השנייה על רקע עייפותם של קודמיהם – והכל תוך עמקות שבהבנה וחדירה פסיכולוגית לציבור יחידים ורוב דברי הערצה ויקר לצעירים אלה, שפתחו תקופה חדשה בציונות ובישוב.

אולם אין דרויאנוב מקפח אף לרגע קט את הדיוקן העיקרי של תיאורו: יפו, כ"אקדמה" לתל-אביב. תוך שהוא משרטט תמונות-רקע, ובנידון דנן: עולי העליה השנייה, הוא חוזר ליפו ולמצוקת המגורים שלה, מצוקה שהנצה את "אחוזת בית", מבשרת של תל-אביב.

אנו עדים בשנים האחרונות לחולי היסטוריוגרפי של משפחה מסויימת התולה הכל באיש אחד: הוא הקים שכונות בירושלים והוא הקים את פתח תקוה וכיוצא במיני כתיבות כאלה, שלמולנו מתייחסים לכך היסטוריונים במנוד-כתפיים, משל ישחקו הנערים לפנינו. דרויאנוב נתקל, בבואו לדבר בראשיתה של תל-אביב בבעיית היסוד: מי היה הראשון? כאן קל להראות באצבע על ראשון זה, עקיבא אריה וייס. אולם כאן גם דגם למופת כיצד טיפל בבעייה זו דרויאנוב. ואלה דבריו, הראויים להיות לקוו ולמשקלת לכל הנתקלים בבעיה היסטוריוגרפית דומה:

עכשיו אין איש, אשר יוכל לאמר: מי היה המתחיל בדבר. האמת היא, כנראה שגם כאן, כמו ברוב-ואולי בכל-המפעלים הציבוריים, לא היה מתחיל, אלא היו מתחילים. כמה מתחילים בזמן אחד. איש-איש מהם הביא טיפה של איניציאטיבה משלו וכל הטיפות הללו נצטרפו יחדיו להתחלה אחת. ודין הוא שאיש-איש מן המתחילים יראה את עצמו מתחיל ראשון. יש לו גם זכות גמורה לכך, שהרי טיפת האיניציאטיבה שלו היא שהשלימה את המידה עד כדי התחלה בת-קיימא, ואלמלא היא אפשר ואפשר שהתחלה היתה גותת קודם שהגיעה למדרגת מעשה של ממש. ואולם ברית כרותה, שמפעל ציבורי לא יצליח אלא אם יימצא לו לכל הפחות איש אחד, אשר יעבוד אותו מעצם תחילתו בלב שלם. ול"אגדת בנוי בתים" (הגרעין ל"אחוזת בית") נמצא האי-ש-מר עקיבא אריה וייס (עמ' 64).

הרי הבחנת המושג "מייסדים" ו"ראשונים" וברד בבד ללא קיפוחו של האיש האחד והיחיד ואז, בזמן כתיבת הדברים האלה על ידי דרויאנוב, היו עדיין רובם ככולם של הראשונים אלה בחיים.

כך ראשיתה של "אחוזת בית" וכך הלכטים של ראשונים אלה, כפי שהם משתקפים בשרידי פרוטוקולים, שנותרו לפליטה באורח פלא. אולם במעשה חלוצי זה כרוך גם מעשה דומה בו-זמנית: הקמת האכסניה הראשונה של הפועלים בארץ: "הפועל הצעיר", כביטאון

המשרד הארצישראלי, שאף הוא הוקם אז, הוא המשרד שהפך מכשיר ממדרגה ראשונה לישוב החדש מאותו זמן ואילך ואף סייע את העיר לעתיד. ואם לא סגי בכך חל אז מאורע גדול במימשל העותומני: מהפכת התורכים הצעירים, ששינתה בתכלית השינוי את המימשל. למאורע זה אף השלכה על רכישת הקרקע, היינו שכבר נתאפשרה רכישת קרקע על שמותייהם של נתינים זרים באופן כזה נעשה יעקובוס קאן (בטעות קורא לו דרויאנוב: כהן. אין לו כל שייכות לשם זה), ראש הדירקטוריון של הבנק, חבר האכסקוטיבה ובכלל איש רב פעלים בהסתדרות הציונית בכלל ובהסתדרות זו בהולנד, בעל הקרקע של "אחוות בית".

כרגיל היו מאבקים וסכסוכים בין הראשונים – ואף זה "כרגיל": בדרך כלל גולשים מאבקים ציבוריים לתחום האישי. ושוב דגם להיסטוריוגרפיה בכלל, ולא רק לגבי ראשיתה של תל-אביב. אין דרויאנוב יכול לעבור בשתיקה על מאבקים אלה, המשתקפים בפרטוקולים, אולם בריחוק הימים ניתן להביט עליהם בעין אחרת בתכלית. ואת זאת עושה דרויאנוב בהקדימו לעניינים אלה את הדברים הבאים, שהם פנינה היסטוריוגרפית:

עכשיו, אחרי עשרים וחמש שנים, אין שום צורך לעמוד על פרטי הסכסוכים ההם, שרובם ככולם לא באו אלא מרוגז-עצבים, מחמת רוב דאגה קשה לביצועו של המפעל החדש. עכשיו לאחר שכבר נימחו מן הלב אותן הדאגות הקטנות-הגדולות, שהסעירו את הרוחות בשעתן, דאי ובוודאי תמהים האנשים על עצמם, כיצד ולמה הגיעו לידי סכסוכים של-חינם וגם לידי חשדות של-חינם, שלא היה להם שום יסוד ושום ממש, ולא היו אלא בקשת מוצא שלא מדעת למריחת-לב מכאיבה, והיא גופה-מריחות-הלב המכאיבה – לא היה לה אלא מקור אחד: העניינים יגיעים. אבל בשעתם היו הסכסוכים קשים מאד, הרעו הרבה דם – (עמ' 92).

כך כותב היסטוריון, שתפקידו לספר על הכל אבל הוא גם מצרף הסתכלות פסיכולוגית בנושא שלו, שלאחר רבע המאה ההסתכלות מחוננת בבהירות מיוחדת. אז ורק אז זוהר תיאור הסכסוכים אור אחר בתכלית.

צעירה היא השכונה "אחוות בית" אולם היא כבר מבורכת במאורעות היסטוריים – כך למשל הקמת הגימנסיה, עניין שאף הוא נושא ממושך של משא ומתן מייגע, לרבות השגת האמצעים וכיו"ב. שום דבר לא נעדר כאן. אולם מעל הכל מהלכת רוחו הטובה של דרויאנוב העולץ לספר על הקמת הגימנסיה, בלא לקפח המאורע העצוב, שליווה הקמת הבנין: הלא היא העבודה הערבית. בימים בהם נכתבו הדברים האלה על ידי דרויאנוב, מחצית שנות השלושים, סער הישוב בסיכסוכים על רקע העבודה העברית. מביא איפוא דרויאנוב כל הפלמוס בין אישי הוועד כבעיה זו וחוזר ומרגיש, את הדברים המודגשים גם בפרוטוקול, של מ.ש., הלא הוא מנחם שניקין, הרוח החיה בהקמת הגימנסיה. "עלינו, טוען שניקין, להניח נרמזה ידועה בשביל ההתייקרות העבודה על ידי יהודים, משום שאם לא עבודה יהודית אין לנו לבנות בכלל, וכל מפעלנו הוא לשוא" (97).

הרבה התלבט דרויאנוב בכתיבת ספרו זה על תל-אביב. לפניו פרוטוקולים ועדויות חיות של ראשונים. כיצד לשלב חומר גולמי וסגוני זה לכלל הרצאה אחת. הוא עושה זאת כמובן מהעמוד הראשון ועד לאחרון. אולם צורך לו פעם להשיח את לבו בבעייה היסטוריוגרפית זו בווידי אישי מרעיד-לב:

אני יודע: יש אשר אחטא בפרקיי אלה לדיוק הכרונולוגי-מקדים את המאוחר ומאחר את המוקדם. על פי רוב, כמובן, שלא בכוונה, אלא משום שאין דיוק כרונולוגי גם במקורות וברקומנטים שלפני, וגם משום שהדיוק הכרונולוגי ניטשטש מרוב ימים בזכרונם של האנשים, אשר עליהם אני סומך ומפיהם אני מספר. אבל, מודה אני, פעמים חוטא אני חטאי זה בכוונה – לשם שלימות ההרצאה. לייחד הרצאה על מעשים שנעשו צורה כרונולוגית מדרוקת – אי אפשר. מעשים בשעה שהם נעשים למה הם דומים? – למנגנון של אופניים שיניים, החובקים זה את זה וננעצים זה בתוך זה ועובדים יחדיו – זה בתוך תחומי ובתוך זמנו של זה. מעשים שכבר נעשו כיצד תופסת אותם העין המסתכלת בהם לאחר זמן? – ברמות אופניים, שכל אחד ואחד מהם מיוחד התייחדות שלמה ומובדלת לעצמה – (100).

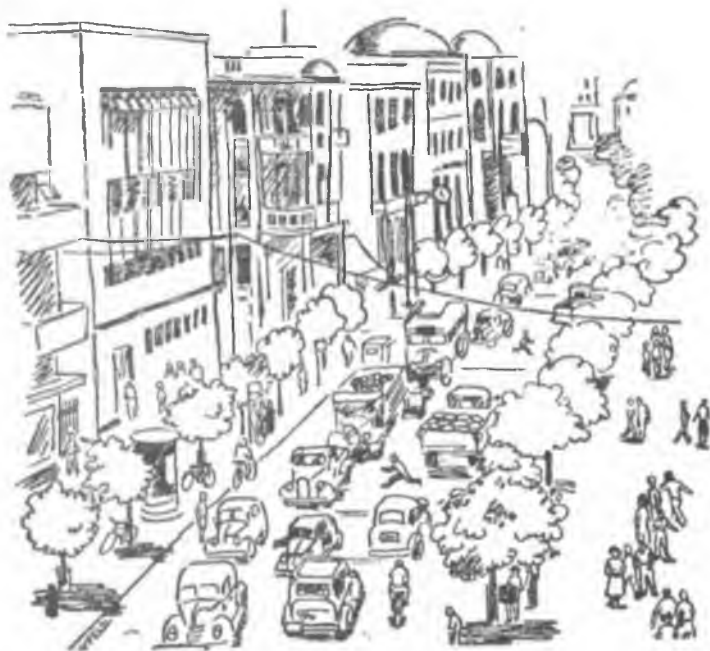
יודוי היסטוריוגרפי וגם ציורי לפנינו, שיש בו לא מעט הסתכלות פסיכולוגית וכינה עמוקה בהתרחשות ההיסטורית. כל אלה הדברים, שדרויאנוב משלב בהם את הרצאתו יש בהם בנותני-טעם להרצאתו החיה ולעתים אף המרתקת.

בין ערבים ליהודים

יש להצטער הרבה, שחוקרי הסיכסוך היהודי-ערבי לא נדרשו לדברים הנאמרים כאן, על פי תיעוד עשיר ביותר, על ראשיתו של הסיכסוך הזה בימי ראשית "אחוזת בית". ושוב, בסגנונו של דרויאנוב נאמר כאן: "עדיין לא נחקרו כראוי תולדות השיטנה הגדולה נגד היהודים, שהתחילה עם מתן הקונסטיטוציה וחפש הדיבור ואשר ממנה נתגשר גשר עד לתנועה הערבית הלאומית, הרואה אוון גדול בכל יהודי שמתווסף בארץ וסכנה עצומה בכל נשמה (השין פתוחה) שנבנית בידי ישראל (147). תיאור זה נחוץ לו לדרויאנוב לתיאור האווירה שאפפה אז ימי הראשית של תל-אביב.

אולם ליד אירועים גדולים ואף גורליים אין דרויאנוב מסיח דעתו מ"זויות", שהם מגופי החיים וההווי בשכונה הצעירה. כך מתאר הוא קונצרט, שנערך בידי שולמית רופין, ואז, "היה אותו ערב חג לשכונה כולה. אלא מאי, אין בשכונה אולם די הכיל כל הבאים אל הקונצרט, ואולמה הגדול של הגימנסיה עדיין סגור ומסוגר, כי עוד לא נגמר שיפוצו. אין בכך כלום. שמים בהירים ואוויר צח נתן אלקים לארץ-ישראל ושעות שלמות אפשר לעמוד ולשבת ברחוב הרצל בחוף ולשמוע אל הרינה ואל הנגינה" (154). וכך הולך דרויאנוב ומונה כל נוסדות התרבות במקום החדש: בתי ספר על סוגיהם, סופרים המתישבים כאן ועוסקים בעבודותיהם הספרותיות, ענייני תיאטרון, אמנות ועוד. מתחילים נוהרים מיפו לתל-אביב, "משום שבתל-אביב היו החיים נוחים ושקטים הרבה יותר מאשר ביפו, ומשום שתל-אביב היתה כולה יהודית וביפו היתה רק פינה יהודית" (200).

וכשמגיע דרויאנוב לדבר על גידולה המהיר של תל-אביב, הוא עוסק במיצוי דברים בבעיה, שהעסיקה את כל אלה שביקשו לחדש את חיינו כאן בארץ בעיקר בהתישבות חקלאית, היינו בכפרים. בעיית העיר והכפר בראשית ההתיישבות המחודשת בארצנו מוגדרת על ידי דרויאנוב כך: "עשרות יובלות של תנאי-הגלות עשו את היהודי לאדם עירוני וגם לבן – כרך וכשהתחיל נעקר מתפוצות הגולה ועולה לארץ-ישראל, ואפילו אם לא רק משום שנטרד משם, אלא גם משום שאידיאל יודע העלהו לכאן, היה כוחו מותע להינזר מטבעו

מראה רחוב אלנבי, תל-אביב, בשנות השלושים.

העירוני, וקוו ההתנגדות הקלה ביותר הוליכו ברוב לא לכפר, כי אם לעיר, כך היה לפני חמשים שנה, כך היה גם לפני עשרים שנה, כשם שכך הוא עדיין גם עתה. ורעה גדולה היא זו עתה, כשם שהיתה רעה גדולה אז – " (204). הוא לא רק מעלה בעיה אלא גם מחווה דעתו עליה – כאן לשלילה. אולם אין דעתו גורעת כהוא-זה מהמשך תיאור גידולה של תל-אביב, אף שלכאורה, היה מבקש לראות התפתחות זו בתחום אחר בתכלית – בכפר.

משלווה אידילית זו של ראשית תל-אביב נקלע דרויאנוב בתיאורו ההיסטורי לפרק העגום של תל-אביב במלחמת העולם הראשונה. כאן פרקים מפורטים על המלחמה שמצאה את תל-אביב בראשית התפתחותה וכן תיאור כל התלאות והסבל שעברה השכונה הצעירה לרבות הגירוש הנודע. כל אלה הפרקים מתועדים, אם בחומר מודפס ואם בעדויות-ראייה. הוא חותם איפוא את הספר בפסוקים אפייניים ביותר: "מיידה הרשעה של המלחמה היתה זאת לה לתל-אביב, כי פסקו גידולה והרחבת גבוליה כמעט בעצם תחילתם, וכל אותן השנים לא יצאה מכלל שכונה והנה תמה המלחמה. עמה תמה וגם נשלמה פרשה אחרונה של תל-אביב השכונה. עוד מעט ויתחילו פרשיותיה של תל-אביב העיר –" (252)

צר ביותר שכאן, עם תום מלחמת העולם הראשונה, תמה ההיסטוריה של דרויאנוב, מכתלי ההקדמה אנו למדים על עשרות מונוגרפיות של מחברים שונים, וכל אחד במקצועו, שנותרו לחלק השני – היכן החומר הזה עתה?

ספרו של דרויאנוב, אף שרק פרקים ראשונים לפנינו, הוא ללא כל ספק מהספרים הקלאסיים בתחום תולדות הישוב ולא רק בתולדות תל-אביב. בתור כזה עתיד לו לספר זה מקום נכבד ביותר במדף ההיסטוריוגרפיה של הישוב החדש והמחדש בארצנו.